

Skoleforhold i Notmark sogn

Efter reformationens indførelse under Christian den 3, år 1536, udstedte efter den store kirkeordinans i Odense 1539, Danmarks første Skolelov. Denne foranledigte oprettelse af købstadsskoler, især latinskoler. På landet derimod skete der intet, og landsbyekoler fandtes ikke før et hundrede år senere. Kirken anså det som sin opgave at undervise børnene i den kristne tros grundviden, den kristne barnelærdom. Derfor blev der af kirken givet regler for den såkaldte degnelæsning. Derom hed det i bestemmelsen: "Så skal sognedegnen undervise det unge bondefolk udi børnelærdom og katekismen een sinde om wugen, udi sed oc stund som sognepræsterne dennom for schriffinne. Som grundbog brugtes Luthers lille Katekismus. Den kom på dansk 1537, og vedblev at være hovealærebog, helt frem til skoleloven af 1814.

Den ældste form for skoleundervisning i Notmark sogn, har som beskrevet været degneskolen. Denne må antages at være afholdt i selve degnegården som ligget i flugt med den tidligere lærerbeboelse.

Kirkens bestræbelser for at bibringe almuen den rettekristne tro ved hjælp af denne traditionelle katekismus undervisning havde et hundrede år efter reformationens indførelse, kun ført, til ringe resultater. Herom vidner også de forskellige anordninger og gentagene bestemmelser som blev givet, for at få forældrene til at sende børnene til degneskolen.

Skulde det religiøse liv i Luthers ånd, bygge på bibelen som troens grundlag, måtte menneskerne lære at læse og skrive.

Samtidig opstod der i landbefolkningen, især blandt bønderne, en forståelse for, at børnene fik lært at læse og at skrive, og senere også at regne. Men i ældre tider var degnenes uddannelse oftest meget mangelfulde og derfor forsømte de at undervise i de praktiske fag. Først danske lov af 1683 for langte studenteksamen af degnen, som måtte aflægge en prøve hos biskoppen.

Befolkningens utilfredshed med degneskolen, som eneste skole i sognet, har givet anledning til oprettelse af mindre skoler andet steds i sognet for samtidig at fremme undervisningen i de praktiske fag. Det var navnlig bønderne som var virksomme derfor, og derfor fik disse skoler også betegnelsen biskoler, eller bønder-skoler.

Siden hertug Ernst Gynter i 1651 oprettede det lille hertugdømme Augustenborg og efterhånden fik herredømme over hele Sydals, med undtagels af byen Sønderborg og Kegnes, har hertugslægten været bestemmende for opbygningen af skolevæsenet på Als, og den som skolemand mest betydende hertug Frederik Christian, der levede fra 1765 til 1814, har haft afgørende indflydelse på udformningen af skoleloven af 1814, den danske skoles grundlov.

Under kongerigske, hertuglige og gejstlige myndigheder.

Skoleforholdene her i sognet har været undergivet både kongerigske, hertuglige og gejstlige myndigheder, og det har derfor interesse for at klarlægge udviklingen af skolevæsenet, at se nærmere på de juridiske forhold gennem denne tid. Als og Ærø, - bortset fra Sønderborg købstad og Kegnes - hørte i gejstlig henseende til Fyns stift og var således i gejstlig henseende, undergivet biskoppen af Odense. I øvrigt gjalt Danske Lov, for alle kirkelige forhold, ligesom skolevæsenet principielt stod under kongerigske love og kongerigske autoriteter. Men i alle verdslige anliggender hørte Als og Ærø til hertug-dømmet Slesvig og måtte rette sig efter den her gældende lovgivning. De skiftende hertuglige myndigheder har i almindelighed bestræbt sig for selv at bestemme over forholdene, ved at give deres egne anordninger. Et kortfattet overblik om de skiftende verdslige myndigheder over Als, giver indtryk af udviklingen, og af de hertuglige bestemmelser som har været afgørende for udviklingen af skolevæsenet.

I henhold til delingstraktaten af 1564 tilfaldt bl.a. Als og Ærø hertug Hans den Yngre. Ved hans død 1622 deltes området mellem hans sønner, og fra 1634 var øerne Als og Ærø delt mellem hertugerne af Sønderborg, Nordborg, Glyksborg og Pløn og fra 1651 også af Augustenborg.

På Als var udviklingen i store træk denne, Som nævnt oprettedes 1651 det lille hertugdømme Augustenborg da hertug Ernst Gynther erhvervede landsbyen Stavensbøl og en del af byen Sebbelev. I året 1667 gik hertugerne af Sønderborg og Nordborg konkurs, hvorpå deres områder tilfaldt kongen.

Fra 1676 - 1729 residerede hertugerne af Pløn- Nordborg (den ny Nordborgske linie) i Nordborg, og havde Herredømmet over det nordlige Als, deriblandt det nordligste hjørne af Notmark sogn, byen Helved. År 1730 vendte det nordborgske område tilbage til kronen og stilledes under en kongelig amtmand i Nordborg. Als Sønderherred var i 1667 blevet kongeligt, men størstedelen af herredet erhvervedes i tidens løb af hertugen af Augustenborg. Indtil 1754 var det almindeligt, at medlemmerne af dette fyrstehus havde titel af kongelige guvernører på Als. År 1668 erhvervede augustenborgerne Rumohrsgård i Notmark sogn, 1730 føjedes hertil Gammelgård i Ketting sogn, 1746 Rønhave i Ulkebøl og Sønderborg ladegård, og 1764 Kegnesgård og Majbølgård.

Bortset fra Sønderborg købstad og Kegnes der i gejstlig henseende stod under generalsuperintendenten, ejede kongen herefter af Sydals kun en del af Lysabild sogn samt Helleved i Notmark sogn. Hele det øvrige område udgjorde det såkaldte augustenborgske distrikt på Als. Als, bortset fra Sønderborg og Kegnes, havde indtil 1676 fælles provst. I det nordligste hertugdømme indsattes derpå en hertugelig provst, og Als fra nu af delt i to provstier, en ordning der opretholdtes, også efter at Nordals 1730 var blevet kongeligt.

På Sydals fik hertugerne af Augustenborg, i takt med udvidelse af det augustenborgske godsområde, patronatsretten til alle kirker. Også provsten af Sydals udnævntes af hertugen. Både med hensyn til verdslige og gejstlige anliggender var det augustenborgske distrikt vidtgående uafhængigt af højere myndigheder. Til det Als sønderherreds provsti hørte 7 sogne Lysabild, Tandslet, Asserballe, Notmark, Ketting, Hørup og Ulkebøl.

Oprettelsen af skoler her i sognet har således været stærkt afhængigt af hertugens beføjelser og hans vilje til at støtte skolesagen. Det synes at hertugen på Nordborg har støttet oprettelsen af skoler i sit distrikt, forud for hertugen af Augustenborg, som har været så stærkt optaget med at opbygge til slot og oprette hovedgården i Augustenborg og erhvervelsen af de nævnte herregårde.

De første skoler på Als oprettedes i Sønderborg og Nordborg - i Sønderborg fik man 1550 det økonomiske grundlag for en skole, da kong Christian 3. sikrede skolemesteren en løn af en halv last korn årligt, foruden den daglige kost på slottet. I Nordborg fik man 1594 betingelser for en skole, da kapellaniet oprettedes. Der opførtes en skole hvor kapellanen virkede som skolemester samtidig Den første landsbyskole på Als oprettedes 1639 i Dyndved, da sognebeboerne i Egen sogn, af hertug Frederik, af den ældre nordborgske linie forærede en grund her til opførelse af en skole for hele sognet. Til samme tid var også hertugen af Lyksborg virksom for at oprette skoler på Sundeved. Kort efter oprettelsen af hertugdømmet Augustenborg, har hertugen i byen ladet opføre en skole. Denne skole stod ikke under nogen gejstlig jurisdiktion, og i de kirkelige arkiver er oplysninger om skolen i Augustenborg meget ringe. I Ketting kirkebog berettes 1679 om skolemesteren fra Stavensbøl som omkom ulykkeligt den 11. februar 1679, da han vilde gå fra sit hus over isen og druknede.

Notmark skoles oprettelse omkring 1672.

Oprettelsen af skoler i Augustenborg i nabosognet Egen og andre steder, har sikkert ansporet beboerne i Notmark sogn, til at søge om at få en lignende skole oprettet i sognet. Af efterfølgende ansøgning af skoleholder Lorenz Hansen i Notmark indsendt til amtmanden i Nordborg 1752, fremgår det, at der 80 år førinden er oprettet en skole i Notmark af verdslig og gejstlig øvrighed. Derefter er skolen i Notmark blev oprettet af hertugen omkring 1672 et meget sandsynligt årstal, eftersom Rumohrsgaard med Notmark tilfaldt hertugen Ernst Gynther på Augustenborg i året 1668.

Notmark, den 30 April 1752.

Skoleholder Lorentz Hansens Ansøgning til

Højærede, Højbaarne Herr Baron og Amtmand

De Kongelige Untersaatter i Helved By, tillige med dem fra Kattri By nu hafner paa en to Aar siden holdet sig her fra Nottmark Skole, af Verdslig og Gejstlig øvrighed dertil indrettet for 80 Aar siden og dent enhver bekjendt, at det er umuligt for mig at hafre Nødtørfdig Brøed Naar førbekiente Kongelige Untersaatter holder Deres Børn fra min Skole. Da de og deres Forfædre i Saa Lang en Tid som Meldt er, Hafner søgt Mine Formænd her Udi Nottmarch Skole, og jeg desuden hafner ikkun 1 skl. om Ugen af hvert Barn. Det faar ansøger jeg Deres Højærde Høj Baarenter, at De naadigest vilde behage at lade anbefalede ofrennævnte Kongelig Untersaatter Deres Børn lade gaar til Notmarch Skole.

Førstnemlig dem som skal tilpræparenzens til Confirmation, ifald de dog Deres smaa Børn vilde undskylde Sig om Vinteren formedels vejens vanskelighed ikke at søge til Notmarch Skole. I forhaabning om Deres Naadigste Bønhørelse og Højeste Assistenze udi min ringe Ansøgning.

Deres Allerymydigste

Lorentz Hansen.

Anbefaling af præsten J. H. With. (L. Å. C 3, 6. nr. 548.)

Skolen i Hundslev oprettes 1749.

og skolemester Jørgen Hansen Kraags concession af 30 juni 1749.

oversat efter orginaldokumentet på Landsarkivet i Åbenrå, C 5. 119.

Af Guds Naade vi Christian August Arve til Norge, hertug til Slesvig Holsten, Stormaren og Ditmarsken, greve til Oldenburg og Delmenhorst Hans kongelige Majestæt til Danmark og Norges ridder af Elefanten orden, General af Infanteriet og obrigster over Hendes Majestæts Dronningens Livsregiment til fods, som også guvernør over øen Als med landet og byen Sønderborg røre herved vitterlig:

at vi har tilladt vore undertaner i byen Hundslev underdanigst at anlægge for deres små og følsomme ungdom en egen skole i deres by og således indtil videre afholde sig fra den Notmarker skole, hvilket vi har givet begrundet på at yde en bedre og flittigere undervisning af ungdommen. Således bevilliger vi i nåde beboerne i byen Hundslev på egne kosten at oprette eller indrette et skolehus i deres by og selv at ansætte en skoleholder og efter en passende akkord lønne denne. Af ordensmæssige grunde må en sådan ansættelse ikke foretages før til nytår 1750 og en sådan skal førinden være eksamineret af præsten eller provsten og skal være fundet velegnet til at undervise ungdommen indtil de skal præpareres til Confirmationen, som skal forgå i skolen i Notmark af den dertil ansatte. Hele undervisningen skal gives efter anvisning af den tilsyns førende præst i sognet.

Givet på vort hus i Augustenborg den 30. juni 1749

C. August, hertug S. Holsten.

Skolemester Jurgen Hansen Kraags Concession i Hundslev af 30. juni 1749.

Skolen i Hundslev oprettes 1749.

Initiativet i skolesagen i Als sønderherred gik i 1740erne over til herredsprovsten, Matthias Steenløs der i 1698 - 1758 var sognepræst i Tandslet og provst fra 1734 til 1752 eller 1758. I sit skoleforbedringsforslag fra 1741 samlede han sig om de finansielle problemer: kirken skulle give væsentlige bidrag til skoleholderlønningen, i degnegårdene kunne der meget vel indrettes skolestuer uden udvidelse af bygningerne, og til de skolehuse der skulle opføres, var det nok, hvis kongen leverede egetømmer. I de følgende år blev der oprettet i Lebølgård og Vibøge i de kongelige destrikter. I 1744 bad Steenløs hertugen i Augustenborg om at støtte oprettelsen af en skole i Tandslet, med Tandselle, Ertebjerg og Jestrup. Hertugen overlod det til bønderne om at stille forslag, og skolen blev opbygget 1745. I 1749 kom dertil skolehuset i Asserballeskov, der fik sit officielle navn Christiansværk efter hertugen. Hertugen gav grunden og leverede egetømret og forpagteren på Gammelgård føjede hertil et par skæpper jord, mens indbyggerne betalte resten 298 mark.

(*Landsarkivet C. 4. nr. 97.*)

På samme måde forholdt det sig med biskolen i Hundslev, der oprettedes i henhold til en hertuglig resolution af 30. 6. 1749. Koncessionen som skolemester i Hundslev blev overladt Jørgen Hansen Kraag, død 1773 i Notmark. Man ved ikke hvor skolen i Hundslev har ligget, antagelig har man benyttet en stue i et derværende hus. Beboerne har selv taget initiativ til oprettelsen og øvrighedens medvirken har været økonomisk støtte, idet der dog bestemtes at skoleholderen skulde være eksamineret af præsten eller provsten og at han kun måtte undervise de mindre børn. Skolemesterens ansættelse og undervisning skulde godkendes af øvrigheden, men aflønningen var overladt til bymændenes afgørelse.

Som skolemester i Hundslev kendes Hans Christian Rasmussen ifølge udtog af Notmark kirkebog: Ernst Jacobsen ungkarl og boelsmand af Asserballe blev 8. 6. 1810 i Notmark gift med Christina Maria Rasmussen, datter af afdøde skolelærer Hans Christian Rasmussen i Fauersholm, forhen Hunslef.

Skolen i Hundslev blev nedlagt omkring 1763, og 1791 byggedes den nye skole i Notmark, ved siden af degnegården og omkring 1763 blev der bygget en skole i Helved, .

Notmark gamle “Biskole“ art. 14. af Notmark.

I folkemunde omtalt som “ Notmark gamle skole “.
nu beboelseshus Notmark 28, ejer Marcus Madsen.

Den ældste form for skoleundervisning i Notmark sogn har, ligesom i andre sogne, været degneskolen. Kirkens bestræbelser for at bibringe almuen den rette kristne tro ved hjælp af den traditionelle katekismus - undervisning havde et hundrede år efter reformationens indførelse, kun ført til ringe resultater. Herom vidner også de forskellige anordningen og gentagne bestemmelser som er givet for at få forældrene til at sende børnene til degne skolen. Skulde det religiøse liv i Luthers bygge på bibelen som troens grundlag, måtte menneskene lære at læse og skrive. Samtidig opstod der i landbefolkningen, især blandt bønderne, en forståelse for, at børnene fik lært at læse og skrive, og senere også at regne. Men i ældre tider var degnenes uddannelse oftest meget mangelfulde og derfor forsøgte de at undervise i de praktiske fag. Først danske lov af 1683 forlangte studenteksamen af degnen, som måtte aflægge en prøve hos biskoppen. Denne degne undervisning er foregået i sognets degnegård, som har ligget i Notmark på den grund hvor den ældste sogneskole i Notmark blev bygget 1791. Befolkningens utilfredshed med degneskolen, som eneste skole i sognet, har givet anledning til oprettelse af mindre skoler andetsteds i sognet for samtig at fremme undervisningen i de praktiske fag. Det var navning bønderne som var virksomme derfor, og derfor fik disse biskoler også oftest betegnelsen biskoler eller bønderskoler. De første skoler på Als oprettedes i Sønderborg 1550 og i Nordborg 1594, og den første landbyskole oprettedes 1639 i Dyndved i Egen sogn, da hertug Frederik, af den ældre, nordborgske linie forærede en grund her til opførelse af en skole for hele sognet. Kort efter hertugdømmet Augustenborgs oprettelse, har hertugen i byen ladet opføre en skole som ikke stod under nogen gejstlig jurisdiktion. Oprettelse af skolen i Augustenborg og i nabosognet Egen og andre steder, har sikkert ansporet beboerne i Notmark sogn til at søge om at få en lignende skole oprettet her. Ifølge en ansøgning af skoleholder Lorenz Hansen indsendt 1752 til amtmanden på Nordborg, anfører han, at der 80 år førinden er blevet oprettet en skole i Notmark af verdslig og gejstlig øvrighed. Derefter er skolen i Notmark bleven oprettet af hertugen omkring 1672, et meget sandsynligt årstal, eftersom Rumohrsgård med Notmark sogn tilfaldt hertugen af Augustenborg Ernst Gynther i året 1668.

Denne biskole er blevet oprettet på **degnegrund på Klingbjerg, omtrent hvor nu Marcus Madsens** beboelseshus ligger, og stedet kaldes endnu i folkemunde “*den gamle skole*“. Ved denne skole blev der så ansat en duelig lærer til at undervise børnene. Oprettelse af skoler i sognet har således været stærkt afhængigt af hertugen af Augustenborgs beføjelser og hans vilje til at støtte skolesagen. Det synes, at hertugen til Nordborg har støttet oprettelsen af skoler i sit distrikt forud før hertugen af Augustenborg, som har været stærkt optaget med at bygge sit slot og oprette hovedgården på Augustenborg og erhvervelse af godset Rumohrsgård. Ved oprettelse af sogneskoler blev degnen først og fremmest en gejstlig tjener, som vi idag har en kirkesanger til at forestå sangen ved gudstjenesten, bede ind og udgangsbønnen, og i ældre tid, at holde kirken ren og kirkegården ryddelig, samt passe klokkeringning. Han vedblev at samle børnene til katekismus læsning. Den øvrige undervisning i læsning, skrivning og regning blev herefter overladt til de såkaldte skolemestre. Disse har vel ikke altid været lige duelige, ofte er der blevet taget formegen hensyn til den ansøger som lod sig leje for den billigste betaling. Af skolemestre ved den nyoprettede skole på Klingbjerg i Notmark kendes følgende:

2. Christian Jørgensen findes som skolemester i Notmark 1697, da han den 25 marts får en søn døbt Samuel, holden af degnen Martinius Pedersen. I de følgende år nævnes han flere gange når hans børn bliver døbt, således 1694, datteren Anne, 1697 nævnte søn Jørgen Samuel, 1704 den 5. 4. datteren Sophie og 1709 sønnen Hans.

1. År 1689 den 8. 12. blev skolemester Christian Christensen i Notmark trolovet med Karen Jørgens datter. I den følgende periode, da Peter Martinius var degn, fra 1729 - 1736 kendes ingen navne på skolemestre i Notmark. Se forneden :

3. Først i den efterfølgende degn Gerhard Berthelsen Bruuns tid 1736 - 4.

1763 kendes skolemester Lorenz Hansen ved den ordentlige skole i Notmark, da han 30. 4. 1752 klager til hertugen over, at børnene i Helved skole holdes fra hans skole. Se afskriften af hans klage.

(*Landsarkivet C. 3. 6. nr. 548*)

3. Jørgen Jepsen nævnes 1736, som skolemester ved Notmark skole, da han indsender en ansøgning til amtmanden på Nordborg, om at børnene fra Helleved måtte søge deres skolegang i Notmark.

Peter Nielsen var skolemester her fra 1758 til 1788, og i den tid var Hans Christian Steffensen degn ved Notmark kirke. 1763 - 1772. Peter Nielsen fødtes i Ulkebøl 1734 som søn af selvejerbonde Niels Petersen og første hustru Birgitte. Den 13. november 1760 trolovedes i Ulkebøl Peder Nielsen fra Notmark til Cathrine, ældste datter af selvejerbonde og synsmand Esben Clausen og Kjesten Hansdatter i Ulkebøl, døbt i Ulkebøl 10. 6. 1726. Deres børn :

a. Anne Dorothea, døbt Domi. p. Trini 1761. 22. trini.

b. Esben Petersen, døbt Domi p. 13. Trini.

Bondeskolen i byen Hundslev er formodentlig gået ind omkring 1763 og konfirmanderne ved Helleved skole skulde fortsat søge til Notmark. Børneantallet forøgedes og der blev brug for en lærer mere. Skolemester Peter Nielsen blev i sine ældre år hjulpet af sin søn Esben Petersen. Da Peter Nielsen døde 1788 ansøgte sønnen Esben om at få faderens stilling, men fik afslag.

På hofrådets kontor i Augustenborg blev det bestemt, at efter lærer Peter Nielsens afgang som skolelærer skulde degne og lærerembedet forenes, således at degnen skulde også være førstelære ved Notmark skole og have en hjælpelærer til støtte. Hofråd Martinsen havde allerede 1783 lovet degn Trolle denne stilling.

I året 1791 blev der opført en ny og rummelig skolebygning i Notmark. Her var der plads til skolebørn fra den nedlagte skole i Hundslev og de seneste årgange af skolebørn fra Helved og Notmarkskov. Som den første hjælpelærer ved den nye skole i Notmark kendes Peter Petersen, der nævnes som skolelærer år 1800 og boede i Almsted.

Esben Petersen har så erhvervet beboelsen i den gamle skole på Klingbjerg, og som det ses af folketællingen har han ernæret sig som daglejer og træskomager.